

LÁSZLÓ TAMÁS

Családról és házasságról: a vallásos hitükben válás után megerősödtek attitűdjei¹

Absztrakt

Elemzésünkben egy olyan, szűkebb csoportra összpontosítjuk figyelmünket, akiknek az életében kétszeresen is tetten érhető a változás. A vallásos hitükben válásukat követően megerősödtek értékrendjére és attitűdstruktúrájára úgy is tekinthetünk, mint sajátos „kereszt-folyamatok” eredőjére. A számadatok segítségével arra a kérdésre keressük a választ, hogy – elsősorban a család és a házasság vonatkozásában – mi jellemzi az általunk vizsgált csoport gondolat- és érzésvilágát, valamint, hogy attitűdjeik ezen rendszere alapján hol helyezhetők el más elvált emberekhez, a házasokhoz, illetőleg a hajadon/nőtlen családi állapotúakhoz képest. Eredményeink arra utalnak, hogy a vallásosság erősödése összefügghet azzal, hogy a házasság felbomlása sokjának kezelésében más lehetőségeknek viszonylag híján voltak – emellett pedig azt láthatjuk, hogy esetükben a közeledés sok esetben ráépült a valláshoz való eleve meglévő kötelekekre. A válással kapcsolatos ritkás közvetett (a szűkebb környezetben látott) tapasztalatokhoz viszont a rendszerint nehéz élethelyzet negatív következményeinek fokozott megélése társult, amit a társas mikrokörnyezet hozzáállása is tovább rontott – vélhetően ezáltal is csökkentve a megküzdés alternatív útjainak számát. A hitükben válásukat követően megerősödtek csoportjának értékrendszere egyértelműen inkább hasonlít a házasokéra, mint a többi, váláson átesettére. Ez alól kivételt képeznek azok a szempontok, amelyek közvetlenebbül kötődnek, kötődhetnek a házasság felbomlása nyomán előálló élethelyzethez. A családról és a házasságról, azok értékéről vallott nézetek tekintetében viszont azt láthatjuk, hogy a vallás irányába forduló elváltak inkább rendelkeznek a házasságban élők alapvetően pozitív viszonyulásával.

Kulcsszavak: válás, vallásosság, attitűdök, család, házasság

Abstract

In our analysis, we focus on a narrower group of people whose lives are doubly affected by change. The values and attitudinal structures of those who have become stronger in their reli-

1 Jelen tanulmány koncepcionális előzménye egy, a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (a későbbi Család- Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet) felkérésére készített kvalitatív felmérés (ld. Pillók [és mások] 2016, 273–319), melyből később részletes elemzés és szakdolgozat (László 2018) is készült (ez utóbbi szöveg bizonyos részeit – aktualizálva –, valamint az eredmények alapján kimunkált legfontosabb belátásokat felhasználtuk mostani írásunk elkészítéséhez). A tanulmányban közölt, a legfontosabb szociodemográfiai változók mentén országosan reprezentatív nagymintás, empirikus felmérésből származó adatok forrása pedig az Innovációs és Technológiai Minisztérium megbízásából, a Századvég Alapítvány által 2021-ben végzett, *A családok helyzete a magyar társadalomban* című kutatás, illetve annak adatbázisa.

gious faith can be viewed as the root of specific „cross processes”. The data are used to answer the question of what characterises the thoughts and feelings of the group we are studying, particularly in relation to family and marriage, and where their attitudes are placed in relation to other divorced people, married people, and single people. Our results suggest that the increase in religiosity may be related to their relative lack of other options for dealing with the shock of the break-up of their marriage – and that in many cases, we see that their approach was built on pre-existing ties to religion. However, the rare indirect experiences of divorce (seen in a more intimate setting) were accompanied by an increased experience of the negative consequences of a usually difficult life situation, which was further complicated by attitudes in the social micro-environment – presumably reducing the number of alternative ways of coping. The values of the group of those who had become stronger in their faith after divorce were clearly more similar to those of the married than to the other divorcees. The exception to this is those aspects that are more directly linked, or may be linked, to the life situation that arises following the break-up of a marriage. In terms of views on the family and marriage and their value, however, it can be seen that divorcees who turn to religion tend to have more of the basically positive attitudes of married people.

Keywords: divorce, religiosity, attitudes, family, marriage

Válásról és vallásosságról

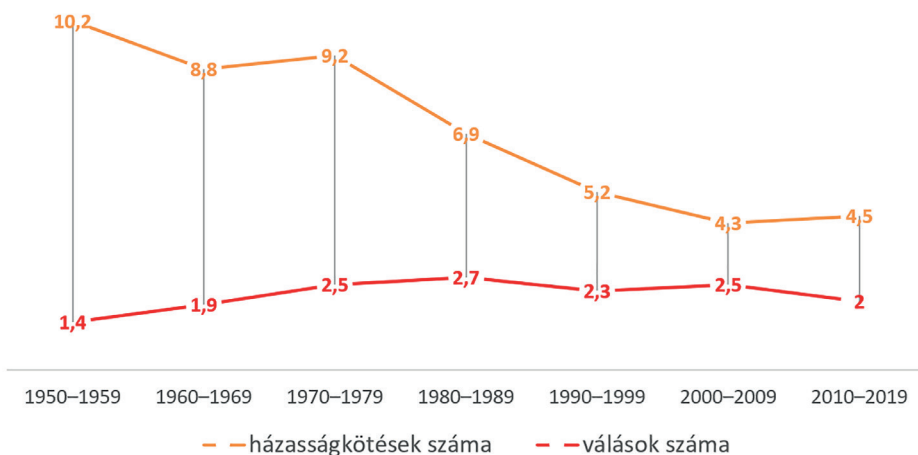
A párkapcsolati életút megszakadását követően átalakuló viszonyulások bár nem szükségszerűen vezethetők vissza az elválás jelentette sokkra, feltételezhetjük, hogy összefüggnek az adott csoport léhelyzetének és annak változásának egyes ismérveivel, de minden bizonnyal sajátos konstellációba helyezik az értékek szerkezetét és a különféle attitűdtárgyakhoz való viszonyulásokat. A válás jelenségével és annak vallásossággal való összefüggésével kapcsolatosan a továbbiakban rövid társadalomtörténeti áttekintést adunk, majd a számadatok segítségével egyrészt arra a kutatási kérdésre keressük a választ, hogy – elsősorban *a család és a házasság vonatkozásában – mi jellemzi az általunk vizsgált csoport gondolat- és érzésvilágát, valamint hogy attitűdjeik ezen rendszere alapján hol helyezhetők el más elvált emberekhez, a házasokhoz, illetőleg a hajadon/nőtlen családi állapotúakhoz képest.*²

² Összehasonlító jellegű kutatási kérdésünk arra a feltételezésre épül, hogy a megerősödött vallásosság attitűdrendszerrel való összefüggése kivetülhet a család és a házasság területére is. Azt hiposztazzáljuk, hogy a válásukat követően hitükben megerősödtek más elváltakhoz képest az elválás sokkját követően is (vagy újra) pozitívabb attitűdökkel fordulnak a család és a házasság intézményei felé.

A válások számának alakulása

A válások száma hazánkban – hosszabb időszakokat nézve és más mutatószámok kontextusát is figyelembe véve – egyértelműen *növekvő tendenciát* mutat. A Központi Statisztikai Hivatal honlapján 1949-ig visszamenőleg érhetőek el évenkénti adatok a házasságkötések és a válások számára vonatkozóan. Míg 1949-ben összesen 12 556 házasságot (ezer lakosonként 1,4-et) bontottak föl, addig a rendszerváltás évében már 24 952-t (ezer lakosonként 2,4-et).³ Évtizedes bontásban a '90-es évek azt megelőző két évtizedhez képesti, családpolitikai szempontból javulónak mondható tendenciáját (ezer lakosonként 2,3 válás a '70-es évek 2,5-ös és a '80-as évek 2,7-es értékeihez képest) a 2010-es években újabb „enyhülés” követte (a 2000-es évekhez képest viszonylag jelentősen, 5 tizeddel csökkent a vonatkozó érték), ráadásul mindez ezúttal a házasságkötések száma és aránya addigi, csökkenő tendenciájának megfordulásával is együtt járt. (1. ábra) Nem mellékes továbbá az sem, hogy a házasságkötések viszonylag nagy része nem az első ilyen esemény az érintett párok életében (2011-ben minden harmadik házasságkötés újránházasodás volt).⁴

1. ábra: Ezer lakosra jutó házasságkötések és válások évtizedenkénti átlaga Magyarországon (db)

Forrás: KSH 2021, saját szerkesztés

³ KSH 2021.

⁴ Uo.

A tendenciák rendkívül hasonlóak az Európai Unió más országaiban is, bár Magyarországon a válások aránya rendre átlag fölötti. Az EU jelenlegi huszonhét tagállamában összesítve 1964-ben 0,8 válás jutott ezer emberre (míg házasságkötésből 8), 2016-ban viszont már 1,9 (a házasságkötések aránya ekkor 4,4 volt).⁵ A fentiekén túl két további, lényeges megállapítást tehetünk. Egyrészt úgy tűnik, hogy a válások magas aránya elsősorban európai, illetve a *nyugati civilizációhoz* (mindenképpen beleértve ezúttal az európai posztszocialista országokat is) köthető jelenség.⁶ Másrészt pedig elmondhatjuk, hogy a házasságok és válások arányát tekintve *hazánk különösen érintett* a házasság intézménye válságának társadalmi problémáját illetően – száz ország, illetve országcsoport közül Belgium és Portugália után Magyarország következik a nyers válási arányszám nyers házasságkötési arányszámhoz viszonyított értékeire vonatkozó listában.⁷ Spéder Zsolt a – legutóbbi időszaktól eltekintve – romló magyar mutatószámokat elsősorban *demográfiai* okokkal magyarázza. Spéder úgy látja, hogy a növekvő várható élettartam és a javuló egészségügyi és életkilátások kitolják a házasságok időtartamát, de ez egyúttal azt is jelenti, hogy idősebb életszakaszokban is reális lehetőségként jelenik meg azok felbontása.⁸

Társadalomtörténeti változások

Más magyarázatok statisztikai összefüggések helyett *társadalomtörténeti* tényezőkre és a családi együttélési formák változásaira vezetnek vissza a válással kapcsolatos jelenlegi tendenciákat. A továbbiakban mi is elsősorban ezt az utat követjük. Maga *a mai értelemben vett család* a modernitást megelőző korszakokban nem volt általános jelenség. „A 18. századig –

⁵ Eurostat 2022.

⁶ Az amerikai (National Center for Health Statistics 2015), az Európai Unióra vonatkozó (Eurostat 2018) és a világ más részeiről származó (United Nations Statistical Division 2012) adatok a Wikipedia válási statisztika szócikkében átlátható és könnyen összehasonlítható módon vannak feltüntetve.

⁷ Az Eurostat 2010-es adatai szerint 71, 68 és 67 százalék a három országban a két mérőszám egymáshoz viszonyított aránya. Eurostat 2018. Ezt az adatot azonban érdemes fenntartásokkal kezelni, hiszen a házasságkötések és a válások arányai eltérő populációkra vonatkoznak – így a házasságok stabilitására nem következtethetünk bizonyossággal, hanem legfeljebb a házasság (mint intézmény) társadalmi „népszerűségének” mértékére. Ezek az adatok szintén megtalálhatók a Wikipedia már idézett, vonatkozó szócikkében.

⁸ Spéder 2014, 336.

és Európa elmaradottabb vidékein még azután is – sokkal inkább a »ház« és a »háztartás«, mint a »család« volt a nagyobb közösségek (nemzetek, országok) kulturális önértelmezésének egysége.”⁹ Ezekben a típusú mikroközösségekben bizonyos szempontból nagyon *zárt együttélés* valósult meg, ahol a közösség tagjai „felügyeletet” gyakoroltak nemcsak saját, de a többiek viselkedése, cselekvései felett is.¹⁰

Az európai kontinensen elkezdődő nagyszabású átalakulások eredményeként a modernitásban fokozatosan felbomlottak a közösségszerű emberi szerveződések és átadták helyüket a *funkcionálisan differenciálódott társadalmaknak*.¹¹ A környezet részéről gyakorolt kontroll gyengülése megteremtette az előfeltételét, hogy a romantikus szerelem gondolata normaként jelenjen meg a párválasztási szokások és a társas elvárásrendszerek között. Andorka Rudolf a legfőbb változást *a család funkcióinak* megváltozott rendszerében látja.¹² A funkcionális differenciálódás egyúttal azt is jelentette, hogy a különféle tevékenységek szinterei mindinkább elkülönültek egymástól. A 18. századtól *a munkahelyek és az otthonok különválása* megteremtette az időszervezés kettősségét, vagyis különálló fogalomként jelent meg a munka- és a szabadidő. A polgári társadalmakban kialakult a családi intimitás, egyúttal pedig a *komplementer szerepek* (a ház ura és asszonya, a szülők és a gyerekek, a keresők és az eltartottak) és a hozzájuk kapcsolódó, pszichikai és kommunikációs megterhelést jelentő új elvárásrendszerek.¹³

A családi élet természetének változásai tágabb társadalmi összefüggésben is számos új kérdést vetettek fel. Habermas szerint *a magánszféra és a nyilvánosság elkülönülése* döntő jelentőségű volt a modern polgári kultúra önértelmezése szempontjából.¹⁴ A német szociológus rávilágít, hogy a magánszféra és a nyilvánosság szétválasztása korántsem tökéletes. A nyilvánosságban való megszólalás is „magánvéleménnyé” válik, amit – tehetjük hozzá – kitüntetett önértékkel ruháznak fel, például a közösségileg kötött, reprezentációs funkcióval bíró megnyilvánulásokhoz képest. A két szféra ilyenén, szabadon átjárható „kettébomlását” az – együttélési

9 Somlai 1986, 58–59.

10 Uő. 1984, 5.

11 Tönnies 2004, 9.

12 Andorka 2006, 400.

13 Somlai 1986, 70.

14 Habermas 1993, 82–83.

és „együtt-nem-élési” (lásd: atomizálódó társadalom) formák legitimitás-növekedésével is összefüggő – *individualizációs folyamat* egy fontos állomásának tekinthetjük.

Társadalmi normák, jogtörténeti és egyházjogi aspektus

A társadalmi normarendszerek átalakulása több szinten is tetten érhető. A házasság egyéni hatáskörbe való áthelyeződése egyúttal az abból való kilépés igényének emancipációja feltételét is maga után vonta.¹⁵ A mikroközösségek kötelekeitől eloldott életmódok differenciálódása a legitim értékek pluralizálódásával járt együtt. A modern házasságokban egyre kevesebb a felek számára a magától értetődő elem, a szabadabban kialakítható keretek tehát kommunikációs kihívásokként jelentkeznek a házastársak életvilágában. A kapcsolatok személyes és közös meghatározásának sikertelenségei miatti „válások éppúgy csak »szakaszhatárai« s nem feltétlenül »végállomásai« a párkapcsolat útjának, mint ahogyan a házasságkötések is csak törvényes, nem pedig tényleges kiindulópontjai ennek.”¹⁶ A normarendszer átalakulása, az életútválasztások széles skálájának legitimé válása azonban nem feltétlenül jelenti ennek problémamentességét. A modern társadalomban a kapcsolatrendszerek instabillá válása újfajta kihívásokat teremt az emberi személyiség fejlődése, az identitás kialakulása és a közös hiedelmek, értékrendszerek számára – végső soron pedig veszélyezteti a lelki egészséget.¹⁷

A társadalmi norma egy másik szintjén a válás intézményesülésének lehetőségét jogtörténeti szempontból a normarendszer egységes – valósi jellegű – világértelmezéstől való eloldódása teremtette meg. A *politikontextualitás*¹⁸ közegében létrejövő polgári joggyakorlat „szentesítette” az egyéni választás szabadságát az élet számos területén, így a családi viszonyrendszer vonatkozásában is. Roderick Phillips szerint a szekularizáció hatásai párhuzamosan, egymást erősítve jelentkeztek az ideológia és az intézményi funkciók területén. A politikai, társadalmi és jogi elméletekben a teológiai jelleget háttérbe szorították a különféle (társadalmi,

15 S. Molnár 2010, 238–240.

16 Somlai 1986, 89.

17 Kopp–Skrabski 1992, 167.

18 Bognár 2015, 22.

erkölcsi, egyéni) világi megfontolások, a vallási hatóságoktól pedig világi, laikus testületek vették át a szerepet – a házasság és a válás tekintetében is. Hosszas társadalmi viták után 1792-ben a francia Nemzetgyűlés elfogadta azt a törvényt, amely lehetővé tette a *közös megegyezésen alapuló válást*, és számos válóokot meg is határozott (például az elmebetegséget, a kegyetlen és rossz bánásmódot, a „feslett” erkölcsöket vagy a legalább két éve tartó elhagyást).¹⁹

Magyarországon a házasságbontásra vonatkozó első jogi szabályozás az 1894. évi XXXI. törvény volt, amely *vétkességi alapon* nyugodott – vagyis a válás akkor vált lehetővé, hogyha az alperes vétkesnek bizonyult valamely meghatározott bontóok tekintetében (abszolút bontóoknak számított a házasságtörés és a másik fél életére törés, relatív, az eljáró bíró által mérlegelhető bontóoknak pedig többek között az „erkölcstelen élet megátalkodott folytatása”). A közös megegyezést ez a törvény még nem szabályozta. Egy 1945-ben hatályba lépő rendelet néhány további bontóokot sorolt fel az addigiak mellett – olyan, az 1792-es franciaországi jogszabályban foglaltakhoz hasonlókat, mint az öt éve tartó különélés, a gyógyíthatatlan elmebetegség, de a házasságkötést követő két év eltelte utáni közös megegyezés is fölkerült a listára. A vétkességi elvvel az 1952-es családjogi törvény szakított. Ekkor a válás intézményét új alapokra helyezték, az egyetlen, általános bontóokot *a házaselet teljes és helyrehozhatatlan megromlásában* határozták meg. A megromlás tényének bizonyítása alól a házastársak válási szándékának egyező kinyilvánítása mentesített, ezáltal még inkább megkönnyítve a házasság felbontását.²⁰

A normákat szabályozó társadalmi, jogi és egyházi intézmények kapcsolatát azonban nem írhatjuk le egyirányú folyamatként. Az értékrendek terén bekövetkező változásokra ugyanúgy visszahathatnak a jogi és egyházi szabályozások módosulásai, mint fordítva. S. Molnár Edit szerint „a közmegítélés egyre nehezebben azonosul a házassági eskü mai szemmel meglehetősen anakronisztikusnak tűnő »holtomiglan-holtodiglan« követelményével. Az »Életünk fordulópontjai« című panelvizsgálat adata szerint 2004-ben és 2008-ban az 50 év alatti férfiaknak és nőknek már csak mintegy egynegyede-egyötöde hitte azt, hogy »a házasság egy életre szóló kapcsolat, ami nem érhet véget«. A meghatározó többség

19 Phillips 2004, 90.

20 Bognár–Telkes 1996, 176–177.

teljes mértékben elveti ezt az elvet, vagy legalábbis kételkedik abban.”²¹ A társadalmi diskurzus jelen állapotára utaló megállapítás egyúttal azt is jelzi, hogy a házasság intézménye fogalmilag – ha némiképp látens módon is, de – összekapcsolódott az *egyházias vallásosság* képzetkörével.²²

Elemzésünk szempontjából érdemes röviden szólnunk a legjelentősebb magyarországi keresztény felekezetek egyházi intézményrendszerének eltérő hozzáállásáról és szabályozásáról a válásokat illetően. A *római katolikusoknál* mindenképpen kiemelendő, hogy a házasságot, mint szentségi kapcsolatot fogják föl, ezért felbonthatatlannak tekintik azt.²³ A válással kapcsolatos egyházi viszonyulásnak ez az alapja. A jelenlegi kánonjog a házasságok felbontásának két esetét különbözteti meg: megtörténhet az érvénytelenség kimondása által (olyan esetekben, amelyekben az illetékes egyházi bíróság megállapította, hogy a frigy nem szentségi alapon kötött, például mert az egyik fél megtévesztette a másikat), a megkötött, de el nem hált házasságok esetében pedig pápai jogkörbe tartozik a felbontás.²⁴

Ahogy a római katolikus, úgy az evangélikus és a református felfogás is alapvetően a házasság intézménye mellett foglal állást. Lényeges különbség azonban, hogy Luther és Kálvin tanítása nem tekinti a házasságot szentségnek. Az *evangélikusok* körében élénk diskurzus, vita jelei mutatkoznak a válással kapcsolatban. A kérdéskör elsősorban az újraházasodás problematikáján keresztül értelmeződik – az egyik irányzat megengedőbbnek mutatkozik a hívők illetően, nem tradicionális életút-választásaival szemben (de szorgalmazza az ilyen irányú döntések lelkesek általi helytelenítését),²⁵ egy másik megközelítés viszont arra helyezi a hangsúlyt, hogy az Újszövetség kifejezetten tiltja a válást, amiből többek között az is következik, hogy az egyházi tisztviselők házasságait érintő bontásokkal szemben különösen határozott fellépésre van szükség.²⁶

A *reformátusoknál* is zajlik diskurzus a válásról, itt azonban – ismereteink szerint – inkább a hagyományos felfogástól eltérő életutakhoz történő megértő viszonyulás, az újrakezdés elfogadása és bátorítása a do-

21 S. Molnár 2010, 240–241.

22 Kopp–Skrabski, 2003, 106–107.

23 Az Egyházi Törvénykönyv, 1055. kánon, 1. §.

24 Hársfai 2006.

25 Pröhle 2008, 372.

26 Karner 1993, 10.

mináns narratíva.²⁷ E megértésen alapuló hozzáállás fontos eleme, hogy az ágensek, a témában megszólalók hangsúlyozzák a válások folyamatjellegét. Egyesek úgy látják, hogy a Szentírásban nincs egyértelmű passzus arról, hogy hogyan kell kezelni a felbomló, felbontani szándékozott házasság esetét.²⁸ A toleránsabb szemléletmód további példajaként említhetjük, hogy a reformátusok körében igény mutatkozik speciálisan válási búcsúrítusok kidolgozására is.²⁹

Láthatjuk tehát, hogy a családról, házasságról, válásról alkotott képünk nem feltétlenül olyan magától értetődő, ahogyan a hozzájuk kapcsolódó kényszerítő erőket a mindennapokban tapasztaljuk. Társadalmi változások, jogi, egyházi szabályok, normák nagyban befolyásolják alakulásukat, így merőben történeti jellegű és ilyen értelemben esetleges az a viszonyulás, amit hajlamosak vagyunk evidenciaként kezelni és érzékelni.

Válás és vallásosság összefüggései

A történeti kitekintést követően visszakanyarodunk napjaink társadalmihoz és az empirikus társadalomkutatások vonatkozó eredményeihez. Több hazai és nemzetközi vizsgálat foglalkozott azzal, hogy a házasságok felbomlása, felbontása szignifikáns kapcsolatban áll-e más értékrendbeli és életmódbeli tényezők mellett a házastársak vallásosságával, vallásgyakorlásával is.

McDaniel és munkatársai longitudinális vizsgálatuk eredményei alapján arra a következtetésre jutottak, hogy – más, szociodemográfiai faktorok kontrollálása mellett – *nincs szignifikáns összefüggés* a vallásosság és a válás között.³⁰ Földházi Erzsébet ugyanakkor kimutatta, hogy „minél elkötelezettebben vallásos valaki, annál kisebb hajlandóságot mutat a válásra. Ez összhangban van azzal az előzetes feltevésünkkel, hogy a vallásos emberek konzervatívabbak, számukra fontosabb értéket képvisel a család, mint a nem vallásosak számára, és a házasságot egész életre

27 Házasság, család, szexualitás. A Magyarországi Református Egyház Zsinatának állásfoglalása a házasság, a család és a szexualitás kérdéseiről 2004, 7.

28 Szűcs 2004, 59–64.

29 Hess 2004, 67.

30 McDaniel (et al.) 2013, 629.

szóló köteléknek tekintik.” – vagyis értékrend tekintetében felfedezhető számottevő különbség a vallásos és nem vallásos emberek csoportjai között.³¹ Egymástól független kutatások szerint ugyanakkor bizonyos értelemben a válással szembeni „*védőfaktornak*” tekinthető – legalábbis az együtt járás szintjén – a vallásos eseményeken való részvétel.³²

A vallásos párok tagjai által ritkának mondott házastársi konfliktusok és negatív kommunikáció a Lambert és Dollahite szerzőpáros szerint arra enged következtetni, hogy *a házasság stabilitása iránti elkötelezettség* különösen erőteljes a vallásos csoportok körében.³³ Érdekes összefüggés figyelhető meg Vaaler és munkatársainak kutatási eredményei alapján is, akik *a nemi szerepekkel* is kapcsolatba hozták a válás jelenségét. Kutatási beszámolójuk szerint, hogyha a házaspárok közül a férfi teológiai kérdésekben konzervatív értékeket vall, az a házasság stabilitására jótékony hatást gyakorol. Ellenben a válás esélye megnő, hogyha a nő vall konzervatívabb értékeket, vagy ha a férj feleségéhez képest gyakrabban jár vallási szertartásokra.³⁴

Az empirikus kutatási eredmények tehát igen sokféle magyarázatot tesznek lehetővé. Úgy tűnik, hogy bár a vallásosság nem feltétlenül befolyásolja egyértelműen és közvetlenül a házasságok stabilitását, a kapcsolódó értékrendeken keresztül mégis kialakíthat valamiféle védelmet a válással szemben, amennyiben ezt a házastársi kapcsolatrendszer jellege is támogatja.

A párkapcsolat és a vallásosság változása a válás tükrében

A jelenségek összefüggéseit vizsgáló kutatások sorában említhetjük a 2016-ban a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet felkérésére készített felmérést, amelynek keretében a *Házasságok felbomlásának vallási dimenzióját* vizsgálták.³⁵ A kutatás központi eleme egy empirikus adatfelvétel volt, amely során összesen 39 fővel készült interjú.

31 Földházi 2008, 119.

32 Call–Heaton 1997, 382; Schramm (et al.) 2012, 246–268.

33 A kutatók 57 db mélyinterjúra támaszkodó elemzése alapján. Lambert–Dollahite 2006, 439.

34 Vaaler (et al.) 2009, 917.

35 Pillók (et al.) 2016.

A kvalitatív kutatás nyersanyagára támaszkodott későbbi elemzésünk, mely során az interjúszövegek feldolgozását a megalapozott elmélet módszere³⁶ segítségével végeztük el. A vizsgálati tárgyra vonatkozó kutatási eredményeink tekintetében kiemelendő, hogy mind a válás, mind pedig a vallásosság jelenségeinek elemzését illetően elengedhetetlennek mutatkozik egyfajta *dinamikus szemléletmód* érvényesítése. A párkapcsolatoknak és a párok tagjai vallásosságának alakulását érdemes folyamatszerűként elgondolni, ahol különféle *viszonyszinteken* azonosítható kapcsolódási pontok, valamint különféle *eseményszinteken* manifesztálódó történések és narratív értelemtulajdonítások befolyásolják az életutak során jelentkező változásokat. Az összetett, „többdimenziós” rendszerek közötti hatás és kölcsönhatás alapja a jelenségek egyes dimenziói, aspektusai közötti *strukturális hasonlóság*. Eredményeink arra engednek következtetni, hogy a párkapcsolatok és az érintettek vallásossága közötti átjárás elsősorban a két komplex jelenség-halmaz affektív tényezőkre támaszkodó, a működéshez érzelmi energiákat igénybe vevő aspektusainak tulajdonítható, amennyiben azok megteremtik a folyamatok „átgűrűzésének” lehetőségét. Hogyha a válás gyökereit és a vallásosság védőfaktoraként való azonosításának lehetőségeit keressük, mindenképpen célszerűnek tűnik egy olyan perspektíva felvétele, ahonnan kellőképpen absztrakt távolságból szemlélhetők azok a változások, melyek adott esetben értelmezhetővé teszik a vizsgált jelenségeket, mint „*keresztfolyamatokat*”.³⁷

A hitükben megerősödött elváltak csoportjának empirikus vizsgálata

Korábbi vizsgálódásaink nyomán jelen tanulmány további részében egy szűkebb csoportot veszünk szemügyre: azon elvált embereket, akiknek – saját bevallásuk szerint – a vallásossága erősödött a válás hatására, de legalább is azt követően.

³⁶ Corbin–Strauss 2015.

³⁷ Pillók (et al.) 2016.; László 2018.

Kutatásmódszertan

A családok helyzete a magyar társadalomban című kutatást 2021-ben az Innovációs és Technológiai Minisztérium megbízásából a Századvég Alapítvány végezte. A telefonos kérdőíves (ún. CATI³⁸) kutatás során összesen 60 ezer embert kérdeztek meg. Az eredmények nem, életkori csoportok, a legmagasabb befejezett iskolai végzettség, valamint a lakhely szerinti település típusa és régiója szerint reprezentálják a teljes magyarországi felnőtt népességet. A felmérés 20 perces kérdőívében az alapkérdőív mellett négy almintá kapott helyet – ezek közül az egyikben (és egyazon blokkban) szerepeltek a vallásosság és a válás „altémái” (az egyes alminták kérdéseit 15-15 ezer főnek tették fel a kérdezőbiztosok).

A kutatás kérdőívében nemcsak a családi állapotra és a válásra vonatkozó kérdések szerepeltek, de többek között egy olyan állítás is helyet kapott, amit a kutatók a következőképpen fogalmaztak meg: *„Elkezdett érdeklődni a vallás iránt vagy még közelebb került a valláshoz a válást követően.”* – a válaszadóknak egy ötfokú skála (melynek az egyik végpontja az „egyáltalán nem”, a másik pedig a „teljes mértékben” volt) segítségével kellett eldönteniük, hogy mennyire érzik igaznak önmagukra nézve az adott állítást. Elemzésünk további részében azokat az elváltakat vesszük górcső alá, akik a középértékhez viszonyítva pozitív irányban eltérő választ adtak, vagyis akik hitükben megerősödtek a válást követően. Ez a csoport összesen 205 főt tesz ki a mintában (az összes, életében valaha váláson átesett válaszadó 13,4 százalékát), ami ebben az esetben már egy elemezhető méretű sokaságot jelent.

Jelen tanulmányban főként arra a kutatási kérdésre keressük a választ, hogy az *a specifikus keresztfolyamat, ami a válás bekövetkeztével és a vallásosság megerősödésével írható le, milyen beállítódáshoz vezet, de legalábbis hogy milyen viszonyulásokkal jár együtt.* Az eredményeket más csoportok attitűdjei ismeretének birtokában értékelhetjük pontosabban.

A hitükben megerősödött elváltak szociodemográfiai profilja

Azon elváltak csoportján belül, akiknek a vallásossága erősödött a válást követően, egyértelműen többségben vannak a nők – és mindössze 35,6 százalékuk férfi. Nemi viszonylatban mindez arra utal, hogy a házasság felbomlásának eseményét inkább a nők próbálják feldolgozni a vallás, illetve a hit segítségével.

Annak ellenére, hogy a válás a ma élő generációk közül az idősebbeket még kevésbé érintette, az látható, hogy a vizsgált csoportnak legnagyobb részét (44 százalékát) ők alkotják. A sorban következők a negyvenes éveikben járók (19,8 százalék), míg az „ötvenesek” 18,8 százaléknyi részt tesznek csak ki.³⁹ Utóbbiak esetében a „besüppedés” egy lehetséges magyarázataként merülhet fel, hogy a rendszerváltás idején huszonéves emberek számára a későkádárkori rezignáltság és vallástalanság képezhetette az ifjúkori szocializáció társas-társadalmi hátterét, ami után az életútban később jelentkező törés, a válás nyomán a vallásosság csak kevesek számára jelenthetett potenciális mentőövet a talpra álláshoz.

A legmagasabb befejezett iskolai végzettségre vonatkozó adatok szerint leginkább a legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezők töltik fel a hitükben megerősödött elváltak csoportját (az ő arányuk 36,7 százalék). Őket követik az érettségivel rendelkező középfokú végzettségűek (30,1 százalékkal), majd az érettségi nélküli középfokú végzettségűek (18,6 százalék) után a legalább felsőfokú végzettséggel rendelkezők zárják a sort (14,7 százalékos részarányukkal). Az alacsonyan iskolázottak viszonylagos dominanciája kapcsán is felmerülhet az alternatív kapaszkodók szükségességének lehetséges magyarázata.⁴⁰

Hogyha a településtípusok szerinti megoszlást tekintjük át, az látható, hogy a vizsgált csoport elsősorban a kisebb településekhez köthető. Megyeszékhelynél kisebb városban (34 százalék) és községben (33,5 százalék) egyaránt mintegy harmaduk él, míg a nagyobb településeken jóval kisebb hányaduk. A hitükben megerősödött elváltak 18,3 százaléka megyeszékhelyen, 14,2 százaléka pedig a fővárosban lakik.

39 Értelmeszerűen a fiatalabb korcsoportok a házasságban és válásban való – egyelőre – csekélyebb érintettségük okán is kevesebben vannak: a vizsgált csoportnak 8,1 százaléka 18–29, 9,2 százaléka pedig 30–39 éves.

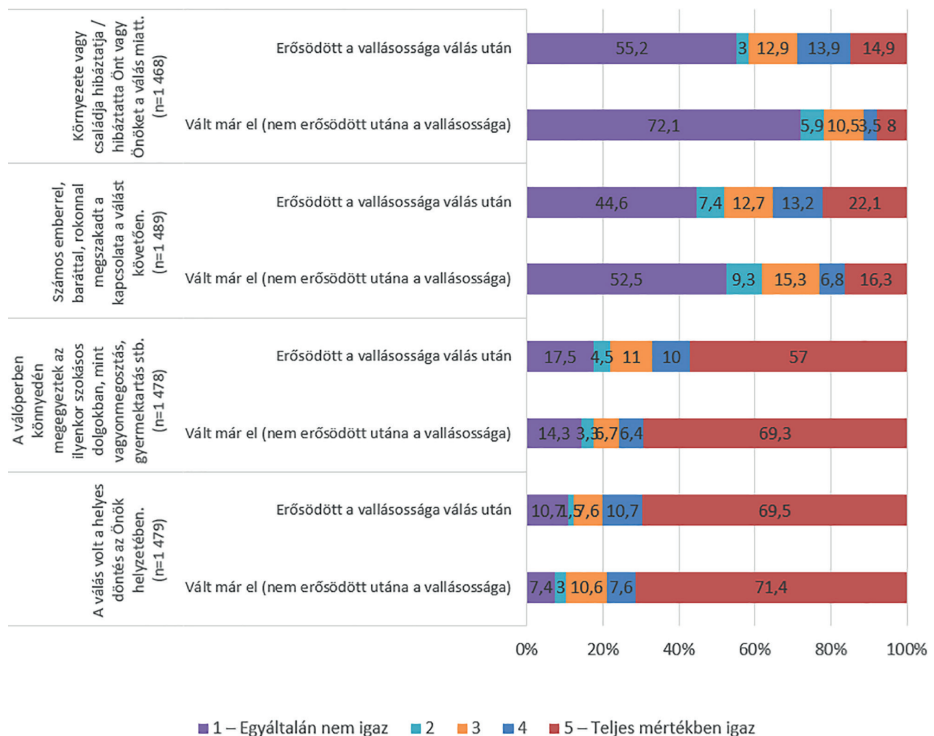
40 Norbert Elias (2000, 13) megállapítása szerint a vallásosság eleve az alacsony társadalmi státuszúak léthelyzetével mutat affinitást, de hozzátehetjük, hogy a bizonytalanság és a körülmények ellenőrizhetőségének alacsony foka egyébként is a párkapcsolati bomlás dinamikus szituációjához köthető.

A válással kapcsolatos közvetlen és közvetett tapasztalatok

Ami a válás során szerzett közvetlen tapasztalatokat illeti, a vizsgált csoport a többi elválttól leginkább abban különbözik, hogy környezetük, illetve családjuk részéről inkább érzékeltek a házasság felbontása miatt neheztelést – ők tehát erősebben tapasztalták meg a mikrokörnyezet (tradicionális) kontrollfunkcióját. (2. ábra) Emellett az adatok tanúsága szerint a válás negatív következményei is nagyobb mértékben érintették őket, mint azokat, akiknek a válást követően nem erősödött a vallásossága. Nem

2. ábra: A válással kapcsolatos közvetlen tapasztalatok⁴¹

„Mennyire éri igaznak Önre nézve a következő állításokat egy ötös skálán? (Ha egyáltalán nem igaz Önre nézve, adjon 1-est, ha teljes mértékben igaz Önre nézve, adjon 5-öst)” (százalék)

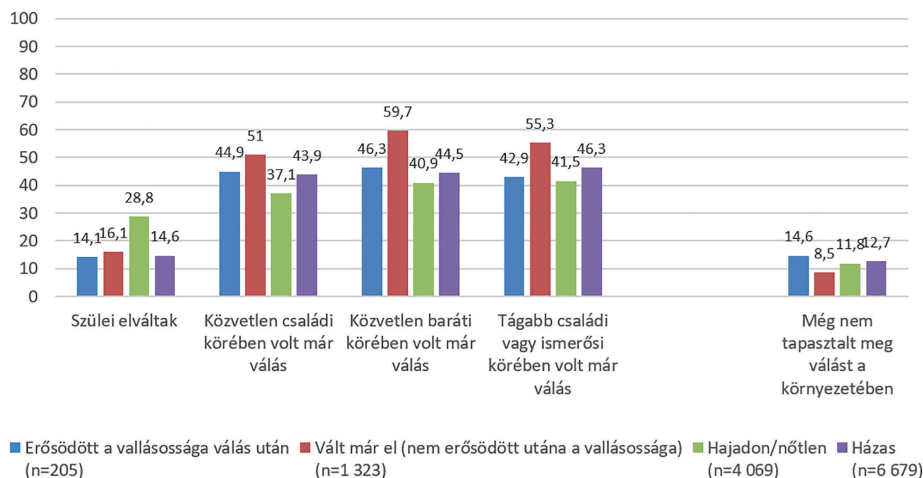

Forrás: Századvég 2021, saját szerkesztés

41 A kérdezőbiztosok összesen öt állítást olvastak fel – a vallásosság erősödésére vonatkozó viszont értelemszerűen jelen helyzetben nem képezi összehasonlítás tárgyát.

3. ábra: A válással kapcsolatos közvetett tapasztalatok⁴³

„Környezetében tapasztalt már válást?” (említők aránya, százalék – több válasz jelölése is lehetséges volt)

Forrás: Századvég 2021, saját szerkesztés

annyira számottevő a különbség, mint a fentiek esetében, de a referenciacsoporthoz képest arányaiban valamelyest kevesebben gondolják úgy a hitükben megerősödött elváltak közül, hogy a válás volt a helyes döntés az adott élethelyzetben.⁴²

A válás jelenségével sokaknak nem csupán közvetlen, de közvetett tapasztalata is volt. Az összehasonlítás alapját képező négy csoport⁴⁴ között nincsenek igazán számottevő eltérések, de a nyilvánvalóan az életkori összetételre visszavezethető különbözőségeken kívül elmondható, hogy az elsődleges referenciacsoport tagjai környezetében jóval gyakoribb volt a válás, mint ami a hitükben megerősödött elváltak esetében megfigyelhető (utóbbiak 14,6 százaléka még egyáltalán nem tapasztalt meg válást saját

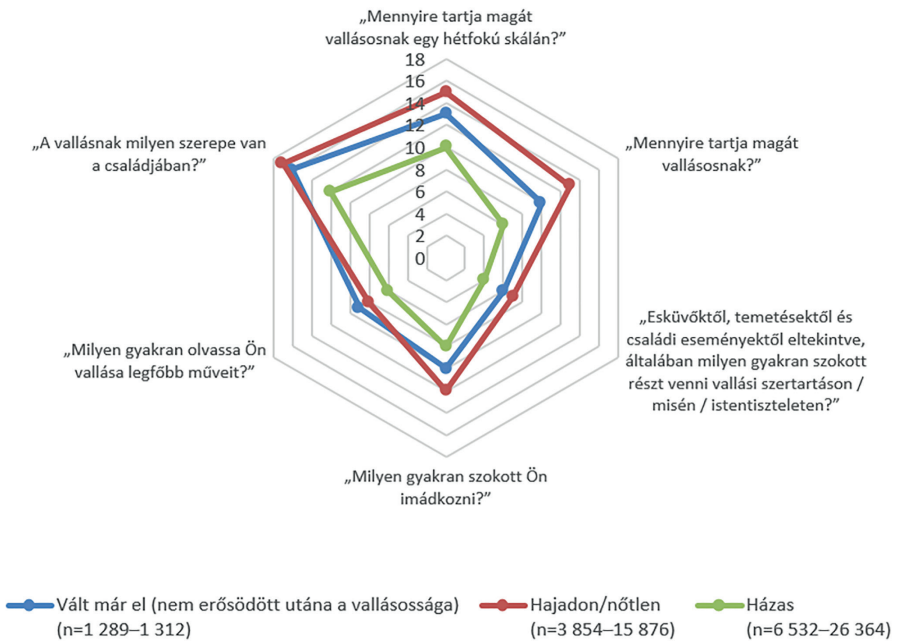
42 Nem volt szignifikáns eltérés a két csoport között a tekintetben, hogy az élettel való elégedettség kapcsán a válás előtti és utáni időszakban milyen változásokat tapasztaltak, de abban sem, hogy a gyermekek elhelyezésével kapcsolatban milyen scenáriók valósultak meg.

43 Az eredmények között nem tüntettük fel a „jelenlegi párja szülei elváltak (ha van párja)” opcióra érkezett válaszokat, mert az az egyes csoportokat per definitionem különböző mértékben érinti.

44 Válás után a hitükben megerősödtek; más (valaha) elváltak; (jelenleg) hajadonok/nőtlenek; (jelenleg) házások.

4. ábra: A hitükben megerősödött elváltak csoportjához való hasonlóság – vallásosság alapján⁴⁵

Társadalmi csoportok eltérése az „erősödött a vallásossága a válás után” (n=197–205) csoporttól, a vallásosságra irányuló kérdések mentén adott válaszok alapján (kérdésenként az egyes válaszlehetőségeket választók aránykülönbségeinek átlaga, százalékpontban)

Forrás: Századvég 2021, saját szerkesztés

környezetében). (3. ábra) Mindez részben indokolhatja, hogy utóbbiak miért érzékeltek viszonylag jelentősebb nyomást, ellenhatást a mikrokörnyezet részéről a házasság felbomlása kapcsán.

⁴⁵ A pontos kérdések és válaszarányok (a válás után hitében megerősödő csoportra vonatkozóan) megtalálhatók az 1. számú mellékletben.

A vallásosság megjelenése különféle csoportoknál

Az elsődlegesen vizsgált, hitében a válást követően megerősödött csoport körében rendkívül alacsony (1,5 százalék) azok aránya, akiket nem kereszteltek meg vagy jegyezték be valamely egyházba – tehát elmondható, hogy *eleve volt egyfajta kötődésük az egyházas vallásossághoz*. A különféle felekezetekhez való tartozást illetően már nem találhatunk különösebben kiugró, jellegzetes értékeket⁴⁶ – hacsak nem a vonatkozó „puhább” kérdést (*„Melyik egyházhoz, felekezethez tartozónak érzi magát?”*) vesszük alapul. E tekintetben az látható, hogy túlnyomórészt és más csoportokhoz képest relatíve nagy arányban (51,7 százalékban) római katolikusnak vallják magukat, de viszonylag magas a reformátusok (19,7 százalék) és az evangélikusok (4,4 százalék), illetőleg a görögkatolikusok (6,9 százalék) aránya is.⁴⁷

A vallásossággal kapcsolatosan további összehasonlítások végezhetők a kutatás során mért különféle vallásosságindikátorok mentén. E tekintetben a leginkább szembeötlő, hogy a válásukat követően hitükben megerősödtek csoportjának vallásossága minden – vizsgált – tekintetben a házasokéval rokonítható. (4. ábra)

Összehasonlítás elégedettségmutatók és attitűdök mentén

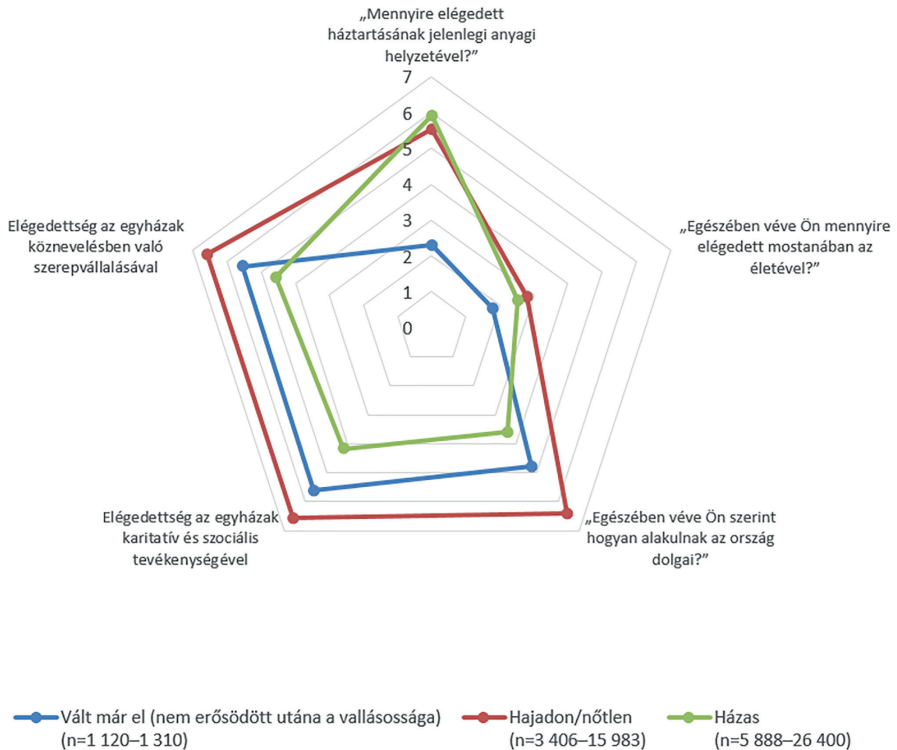
A különféle tényezőkkel kapcsolatos elégedettséget mérni hivatott kérdések alapján differenciáltabb képet kapunk az attitűdstruktúráról. (5. ábra) Érdekes, hogy *azon szempontok mentén, amelyek inkább köthetők adott élethelyzethez, mikroszintű körülményrendszerhez, a válás után vallásosság tekintetében erősödő csoport közelebb van a többi elváltéhoz*, ugyanakkor az őket közvetettebben érintő attitűdtárgyak esetén – amilyen az országban zajló folyamatok összessége vagy az egyházak különféle területeken való szerepvállalása – elsősorban a házások beállító-dása felé húznak.

⁴⁶ Ami a hivatalos keresztséget, illetve bejegyzést illeti – a vonatkozó kérdés a következő volt: *„Milyen egyházban vagy felekezetben keresztelték meg vagy jegyezték be Önt »hivatalosan«?”*.

⁴⁷ Értelemszerűen kevesen (7,9 százaléknyan) állították azt a hitükben megerősödött elváltak közül, hogy érzésük szerint egyik egyházhoz, felekezethez sem tartoznak.

5. ábra: A hitükben megerősödött elváltak csoportjához való hasonlóság – elégedettségmutatók alapján⁴⁸

Társadalmi csoportok eltérése az „erősödött a vallásossága a válás után” (n=187–202) csoporttól, az elégedettségre irányuló különféle tárgyú kérdések mentén adott válaszok alapján (kérdésenként az egyes válaszlehetőségeket választók aránykülönbségeinek átlaga százalékpontban)

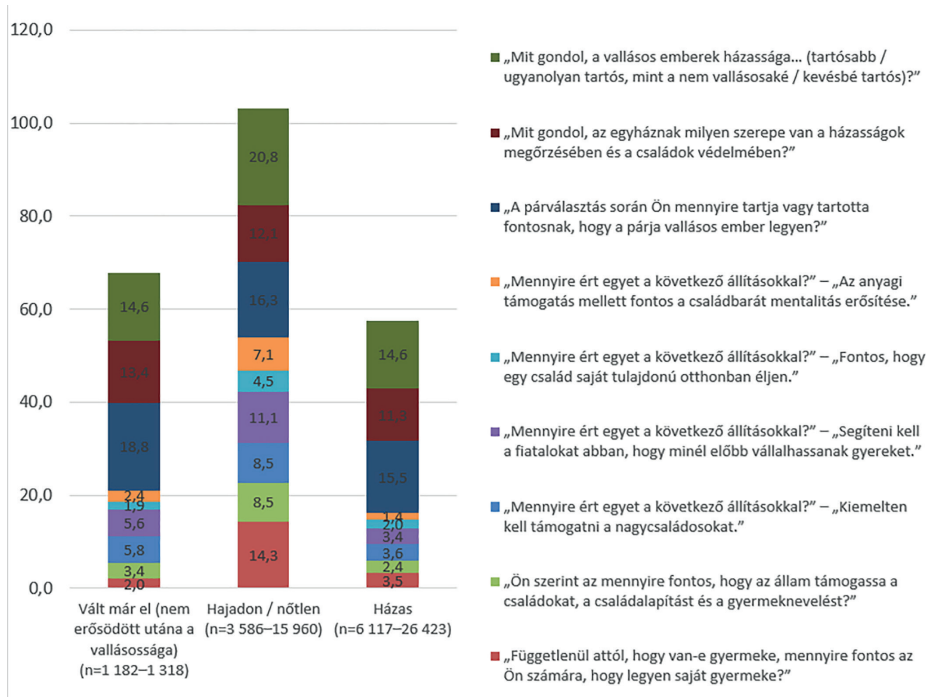
Forrás: Századvég 2021, saját szerkesztés

A kérdőívben több olyan kérdés is szerepelt, amely a család és a házasság témáira vonatkozott, azokat járta körül különféle aspektusból. (6. ábra) Összességében az attitűdök feltérképezését célzó kérdések és állítások is azt mutatják, hogy – legalább is a vizsgálatunk fókuszpontjában szereplő, alapvetően értékrendi meghatározottságúnak tekinthető kérdésekben – a hitükben válaszuk után megerősödtek csoportja közelebb áll

⁴⁸ A pontos kérdések és válaszarányok (a válás után hitében megerősödő csoportra vonatkozóan) megtalálhatók az 2. számú mellékletben.

6. ábra: A hitükben megerősödött elváltak csoportjához való hasonlóság – családdal és házassággal kapcsolatos attitűdállítások és -kérdések alapján⁴⁹

Társadalmi csoportok eltérése az „erősödött a vallásossága a válás után” (n=187–205) csoporttól különféle attitűdállítások és -kérdések mentén adott válaszok alapján (kérdésenként az egyes válaszlehetőségeket választók aránykülönbségeinek átlaga, százalékpontban)

Forrás: Századvég 2021, saját szerkesztés

a házasokhoz, mint azokhoz, akiknek életében már bomlott fel házassága (és meglehetősen távol helyezkednek el a hajadon/nőtlen családi állapotúaktól). Figyelemre méltó továbbá, hogy mindhárom referenciacsoporttól – a más kérdések mentén regisztrált eltérésekhez képest is – jelentősen különbözik a véleményük a vallás és az egyház családi életben játszott szerepével kapcsolatban. A válást követően a valláshoz közelebb kerülők esetében azt láthatjuk, hogy a megkérdezettek fele inkább vagy nagyon fontosnak tartja/tartotta, hogy párja vallásos legyen. Emellett – habár elváltak, mégis – 52 százalékuk úgy gondolja, hogy a vallásos emberek

49 A pontos kérdések és válaszarányok (a válás után hitében megerősödő csoportra vonatkozóan) megtalálhatók az 3. számú mellékletben.

házassága tartósabb, mint másoké. Továbbá – az egyházi előírásokat le-
számítva – az egyházaknak a házasságok stabilizálásában és a családok
védelmében játszott szerepéről is jóval pozitívabb képpel rendelkeznek,
mint az összehasonlításban szereplő többi csoport.

Összegzés: a hitükben megerősödött elváltak attitűdjei

Elemzésünkben a válás és a vallásosság „keresztfolyamataira” vonatkozó hazai és nemzetközi helyzetkép és annak társadalomtörténeti háttere leírását követően arra, a specifikus csoportra összpontosítottuk figyelmünket, akik válásukat követően közelebb kerültek a valláshoz. Szociodemográfiai profiljuk sajátosságai arra utalnak, hogy *a vallásosság erősödése összefügghet azzal, hogy a házasság felbomlása sokjának kezelésében más lehetőségeknek viszonylag híján voltak*. Emellett azt láthatjuk, hogy esetükben *ez a közeledés sok esetben ráépült a valláshoz való eleve meglévő kötelekekre*. A válással kapcsolatos ritkás közvetett (a szűkebb környezetben látott) tapasztalatokhoz ellenben *a rendszerint nehéz élethelyzet negatív következményeinek fokozott megélése társult, amit a társas mikro-környezet hozzáállása is tovább rontott* – vélhetően ezáltal is csökkentve a megküzdés alternatív útjainak számát. A hitükben válásukat követően megerősödtek csoportjának értékrendszere – az adatok tanúsága szerint – egyértelműen inkább hasonlít a házasokéra, mint a többi, váláson átesettére. Ez alól kivételt képeznek azok a szempontok, amelyek közvetlenebbül kötődnek, kötődhetnek a házasság felbomlása nyomán előálló élethelyzethez, különösen is az egzisztenciális biztonsághoz és az étellel való elégedettséghez. A családról és a házasságról, azok értékéről vallott nézetek tekintetében viszont azt láthatjuk, hogy a vallás irányába forduló elváltak inkább rendelkeznek a házasságban élők alapvetően pozitív viszonyulásával – vélhetően sikeresebbek támogató alapattitűdjük megőrzésében.

Források és irodalom

- Andorka, R. 2006: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Az Egyházi Törvénykönyv 1984: Budapest, Szent István Társulat. https://www.karizmatikus.hu/images/stories/docs/Egyhazi_Torvenykonyv.pdf. (Letöltve: 2018. október 23.)
- Bognár, B. 2015: A könyvnyomtatás és a nyilvánosság szerepe a modern társadalom kialakulásában. *Replika*, 2015/6. 13–30. <http://replika.hu/system/files/archivum/95-bognar2.pdf> (Letöltve: 2018. október 23.)
- Bognár, G. – Telkes, J. 1996: A család és a társadalom. In Schadt, M. (vál. és szerk.): *Családszociológia. Szöveggyűjtemény*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke, 168–200.
- Call, V. R. A. – Heaton, T. B. 1997: Religious Influence on Marital Stability. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1997/3, 382–392. DOI: <https://doi.org/10.2307/1387856>
- Corbin, J. – Strauss, A. 2015: *A kvalitatív kutatás alapjai. A Grounded Theory elemzési módszer technikája és eljárásai*. Budapest, L'Harmattan – Semmelweis Egyetem EKK MHI – SAGE Publications.
- Elias, N. 2000: *A haldoklók magányossága*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Eurostat 2018: *People in the EU – statistics on household and family structures*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=People_in_the_EU_-_statistics_on_household_and_family_structures (letöltv: 2018. november 13.)
- Eurostat 2022: *Marriage and divorce statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Marriage_and_divorce_statistics (Letöltve: 2022. augusztus 7.)
- Földházi, E. 2008: *Az első házasságkötés után. A párkapcsolatok dinamikája, egyszerűsödő családok kialakulása és megszűnése Magyarországon a 20. század második felében*. PhD értekezés. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézet. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/350/1/foldhazi_erzsebet.pdf (Letöltve: 2018. október 23.)
- Habermas, J. 1993: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Századvég Kiadó – Gondolat Kiadó.
- Hársfai, K. 2006: *Bevezetés a házasságjogba*. Budapest, Szent István Társulat.
- Házasság, család, szexualitás. A Magyarországi Református Egyház Zsinatának állásfoglalása (2004): *Confessio*, 2004/3, 6–8. <http://www.reformatus.hu/mutat/6221/> (Letöltve: 2018. október 23.)
- Hess, A. 2004: A válás folyamata és a búcsúrítusok. Védőbeszéd egy új rítus – a „válási istentisztelet” – érdekében. *Confessio*, 2004/3, 64–69.
- Karner, K. 1993: Házasság és családvédelem egyházunkban. *Keresztyén Igazság*, 1993/2, 5–14.
- Kopp, M. – Skrabski, Á. 1992: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, Végeken Alapítvány.
- Központi Statisztikai Hivatal 2011: *Népmozgalom, 2011. január-december* – táblázatok. Házasságkötés és -megszűnés. http://www.ksh.hu/docs/hun/xtabla/nepmozg/tablnep11_06.html (Letöltve: 2018. október 23.)
- Központi Statisztikai Hivatal 2021: *Táblák (STADAT) – Hosszú idősorok. Népesség, népmozgalom (1900–)*. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html (Letöltve: 2022. augusztus 0.)
- Lambert, N. M. – Dollahite, D. C. 2006: How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict. *Family Relations*, 2006/4, 439–449. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3729.2006.00413.x>

- László, T. 2018: *Keresztfolyamatok. A párkapcsolat és a vallásosság változása a válás tükrében*. Szakdolgozat. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Szociológiai Intézet.
- McDaniel, S. – Boco, A. G. – Zella, S. 2013: Changing Patterns of Religious Affiliation, Religiosity, and Marital Dissolution: A 35-Year Study of Three-Generation Families. *Journal of Divorce & Remarriage*, 2013/1, 629–657. DOI: <https://doi.org/10.1080/10502556.2013.837723>
- National Center for Health Statistics 2015: *National Marriage and Divorce Rate Trends*. https://www.cdc.gov/nchs/nvss/marriage_divorce_tables.htm (Letöltve: 2018. november 13.)
- Phillips, R. 2004: *Amit Isten összekötött... A válás rövid története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Pillók, P. – Gyorgyovich, M. – Báldy, B. – Fejes, J. – Gere, D. – Kiszémet, L. – László, T. – Magyar, P. 2016: Házasságok felbomlásának vallási dimenziója. In Földvári, M. – Tomposné Hakkel, T. (szerk.): *Riport a családokról. A Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutatási eredményei 2015*. Kapocs könyvek 15. Budapest, Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet – L'Harmattan Kiadó.
- Pröhle, K. 2008: *Agenda. A Magyarországi Evangélikus Egyház lelkészei számára*. Budapest, Luther Kiadó. <https://liturgia.lutheran.hu/prohle-fele-agenda> (Letöltve: 2018. október 23.)
- S. Molnár, E. 2010: Párkapcsolat létesítését/megszüntetését érintő magatartási normák változásának megfigyelése. *Demográfia*, 2010/2–3, 234–275. <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/viewFile/500/551> (Letöltve: 2018. október 23.)
- Schramm, D. G. – Marshall, J. P. – Harris, V. W. – Lee, T. R. 2011: Religiosity, Homogamy, and Marital Adjustment. An Examination of Newlyweds in First Marriages and Remarriages. *Journal of Family Issues*, 2012/2, 246–268. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192513X11420370>
- Somlai, P. 1984: A „hagyományos háztartások” és a „polgári intimitás” (Két típus a családi kapcsolatok társadalomtörténetéből). *Szociológia*, 1984-1985/1–2, 1–23. http://www.fszek.hu/szociologia/somlai/somlai_peter_a_hagyomanyos_haztartasok.pdf (letöltve: 2018. október 23.)
- Somlai, P. 1986: *Konfliktus és megértés. A családi kapcsolatrendszer elmélete*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Spéder, Zs. 2014: A folyamatosan átalakuló család az ezredforduló Magyarországon. *Vigilia*, 2014/5, 332–342. https://vigilia.hu/node/Vigilia_2014_05_facsimile.pdf (Letöltve: 2018. október 23.)
- Századvég Alapítvány 2021: *A családok helyzete a magyar társadalomban* című kutatás adatbázisa.
- Szűcs, F. 2004: A válás folyamata és az újránházasodás – teológiai etikai szempontok. *Confessio*, 2004/3, 59–64.
- Tönnies, F. 2004: *Közösség és társadalom*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- United Nations Statistical Division 2012: *2011 Demographic Yearbook*. New York, United Nations. <https://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2011.htm> (Letöltve: 2018. november 13.)
- Vaaler, M. L. – Ellison, C. G. – Powers, D. A. 2009: Religious Influences on the Risk of Marital Dissolution. *Journal of Marriage and Family*, 2009/4. 917–937. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2009.00644.x>

Mellékletek

1. számú melléklet

1. táblázat: A hitükben megerősödött elváltak csoportjának attitűdjei vallásossággal kapcsolatos tárgyú kérdések kapcsán

<i>Kérdés szövege</i>	<i>Mennyire tartja magát vallásosnak egy hétfokú skálán, amelyen az 1-es jelentése, hogy vallástalan, a 7-es jelentése pedig, hogy vallásos?</i>						
Válaszlehetőségek	1 (vallástalan)	2	3	4	5	6	7 (vallásos)
Válaszarányok (százalék)	1,9	0,5	6,7	6,5	20,6	15,5	48,3

<i>Kérdés szövege</i>	<i>Mennyire tartja magát vallásosnak?</i>				
Válaszlehetőségek	Vallásos az egyháza tanítása szerint	Vallásos a maga módján	Nem tudja megmondani, hogy vallásos-e vagy sem	Nem vallásos	Nem vallásos, sőt határozottan más a meggyőződése
Válaszarányok (százalék)	39,8	52,6	0	5,2	2,4

<i>Kérdés szövege</i>	<i>Esküvőktől, temetésektől és családi eseményektől eltekintve, általában milyen gyakran szokott részt venni vallási szertartáson / misén / istentiszteleten?</i>									
Válaszlehetőségek	Naponta vagy hetente többször	Hetente	Havonta 2-3-szor	Havonta	Évente néhány-szor	Évente	Ritkábban, mint évente	Csak nagyobb egyházi ünnepeken	Soha	
Válaszarányok (százalék)	5,3	18,7	9,1	7,6	14,3	8,7	11,3	8	17	

<i>Kérdés szövege</i>		<i>Milyen gyakran szokott Ön imádkozni?</i>							
Válaszlehetőségek	Naponta vagy hetente többször	Hetente	Havonta 2-3-szor	Havonta	Évente néhány-szor	Évente	Ritkábban, mint évente	Soha	
Válaszarányok (százalék)	65,9	10,1	3,4	5,3	3,4	0,3	1,1	3,9	

<i>Kérdés szövege</i>		<i>Milyen gyakran olvassa Ön vallása legfőbb műveit?</i>							
Válaszlehetőségek	Naponta vagy hetente többször	Hetente	Havonta 2-3-szor	Havonta	Évente néhány-szor	Évente	Ritkábban, mint évente	Csak nagyobb egyházi ünnepeken	Soha
Válaszarányok (százalék)	21,1	11,5	6,4	10,7	6,5	6,6	12,7	6	18,4

<i>Kérdés szövege</i>		<i>A vallásnak milyen szerepe van a családjában? (Ha még nincs saját családja, gondoljon a gyermekkori családjára!)</i>				
Válaszlehetőségek	Jelentősen áthatja a család életét	Viszonylag áthatja a család életét	Kevésbé hatja át a család életét, de jelen van	Egyáltalán nem hatja át a család életét		
Válaszarányok (százalék)	26,4	36,1	28,3	9,2		

<i>Kérdés szövege</i>	<i>Milyennek látja az egyházak szerepvállalását a karitatív és szociális tevékenységük során, különös tekintettel a rászorulóknak, elesettek, betegek, idősök gondozása terén?</i>					
Válaszlehetőségek	Magasan kiemelkedőnek tartja	Kiemelkedőnek tartja	Megfelelőnek tartja	Kevésnek tartja	Nagyon kevésnek tartja	Azt állítja, hogy szerinte nem vállal szerepet az egyház szociális kérdésekben (NE OLVASD FEL, CSAK KÓDOLD, HA EZT ÁLLÍTJA!)
Válaszarányok (százalék)	14,1	23,7	43,3	8,9	8,5	1,5

<i>Kérdés szövege</i>	<i>Milyennek látja az egyházak szerepvállalását a köznevelésben: óvodai, általános iskolai és középiskolai nevelés során?</i>					
Válaszlehetőségek	Magasan kiemelkedőnek tartja	Kiemelkedőnek tartja	Megfelelőnek tartja	Kevésnek tartja	Nagyon kevésnek tartja	Azt állítja, hogy szerinte nem vállal szerepet az egyház a köznevelésben (NE OLVASD FEL, CSAK KÓDOLD, HA EZT ÁLLÍTJA!)
Válaszarányok (százalék)	17,8	21,5	43,4	11,7	3,1	2,5

3. számú melléklet

3. táblázat: A hitükben megerősödött elváltak csoportjának attitűdjei családdal és házassággal kapcsolatos tárgyú kérdések kapcsán

<i>Kérdés szövege</i>	<i>Függetlenül attól, hogy van-e gyermeke, mennyire fontos az Ön számára, hogy legyen saját gyermeke?</i>			
Válaszlehetőségek	Egyáltalán nem fontos	Inkább nem fontos	Inkább fontos	Nagyon fontos
Válaszarányok (százalék)	1,8	6,3	16,4	75,6
<i>Kérdés szövege</i>	<i>Ön szerint az mennyire fontos, hogy az állam támogassa a családokat, a családalapítást és a gyermeknevelést?</i>			
Válaszlehetőségek	Egyáltalán nem fontos	Inkább nem fontos	Inkább fontos	Nagyon fontos
Válaszarányok (százalék)	0	1,3	14,6	84,1

<i>Kérdés szövege</i>	<i>Mennyire ért egyet a következő állításokkal? – Kiemelten kell támogatni a nagycsaládosokat.</i>				
Válaszlehetőségek	1 (egyáltalán nem ért egyet)	2	3	4	5 (teljes mértékben egyetért)
Válaszarányok (százalék)	5	2,1	8,1	17,4	67,2
<i>Kérdés szövege</i>	<i>Mennyire ért egyet a következő állításokkal? – Segíteni kell a fiatalokat abban, hogy minél előbb vállalhassanak gyereket.</i>				
Válaszlehetőségek	1 (egyáltalán nem ért egyet)	2	3	4	5 (teljes mértékben egyetért)
Válaszarányok (százalék)	1,1	1,5	9,4	13,4	74,7
<i>Kérdés szövege</i>	<i>Mennyire ért egyet a következő állításokkal? – Fontos, hogy egy család saját tulajdonú otthonban éljen.</i>				
Válaszlehetőségek	1 (egyáltalán nem ért egyet)	2	3	4	5 (teljes mértékben egyetért)
Válaszarányok (százalék)	1,4	2,9	9,6	11,9	74,2
<i>Kérdés szövege</i>	<i>Mennyire ért egyet a következő állításokkal? – Az anyagi támogatás mellett fontos a családbarát mentalitás erősítése.</i>				
Válaszlehetőségek	1 (egyáltalán nem ért egyet)	2	3	4	5 (teljes mértékben egyetért)
Válaszarányok (százalék)	1	0	4,2	17,2	77,6

<i>Kérdés szövege</i>	<i>A párválasztás során Ön mennyire tartja vagy tartotta fontosnak, hogy a párja vallásos ember legyen?</i>			
Válaszlehetőségek	Egyáltalán nem fontos	Inkább nem fontos	Inkább fontos	Nagyon fontos
Válaszarányok (százalék)	32,8	16,9	29,5	20,8
<i>Kérdés szövege</i>	<i>Mit gondol, az egyháznak milyen szerepe van a házasságok megőrzésében és a családok védelmében?</i>			
Válaszlehetőségek	Az egyházak jelentős szerepet vállalnak a házasságok tartósságában.	Az egyházak a pár kérése esetén megpróbálnak segíteni a házasság megőrzésében, de nem vállalnak jelentős szerepet.	Az egyházi előírások segítenek egyben tartani a házasságokat.	Az egyházaknak nincs különösebb szerepük a házasságok megőrzésében.
Válaszarányok (százalék)	36,2	23,2	9,5	31,1
<i>Kérdés szövege</i>	<i>Mit gondol, a vallásos emberek házassága... (tartósabb / ugyanolyan tartós, mint a nem vallásosaké / kevésbé tartós)?</i>			
Válaszlehetőségek	Tartósabb	Ugyanolyan tartós, mint a nem vallásosaké	Kevésbé tartós	
Válaszarányok (százalék)	51,7	33,8	14,5	